

**СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО СТВОРЕННЯ
БІОБІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОКАЖЧИКІВ
(ІЗ ДОСВІДУ ПІДГОТОВКИ ПОКАЖЧИКА
«ЯКІВ ФЕОФАНОВИЧ ЧЕПІГА (ЗЕЛЕНКЕВИЧ) –
ВИДАТНИЙ ПЕДАГОГ, ПСИХОЛОГ, ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ»)**

Висвітлено досвід підготовки фахівцями Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського першого в Україні біобібліографічного покажчика, присвяченого життю й науково-педагогічній діяльності видатного українського вченого, педагога, психолога, громадського діяча Я. Ф. Чепіги (Зеленкевича).

Сучасний етап розвитку української бібліографії характеризується збільшенням кількості видань біобібліографічних посібників, які популяризують діяльність і досягнення вітчизняних фахівців у різних галузях. Біобібліографічні покажчики, присвячені видатним діячам, пропагують наукові досягнення вчених, сприяють проведенню наукових та історико-наукових досліджень, формуванню наукових шкіл, інформаційному забезпеченню інноваційного розвитку України. Практично всі національні, державні й обласні наукові бібліотеки (універсальні та спеціальні) мають багаторічний досвід розробки випусків серій біобібліографічних посібників [2].

Підготовка біобібліографії є одним із пріоритетних напрямів діяльності Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського (далі – ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського). З метою науково-інформаційного забезпечення інноваційного розвитку вітчизняної педагогічної науки, теорії та практики освіти, поширення передового досвіду в діяльність навчальних закладів держави, сприяння впровадженню наукових розробок у практику в бібліотеці було започатковано випуск бібліографічних видань про життя й діяльність відомих педагогів України та світу в чотирьох серіях: «Видатні педагоги світу», «Академіки НАПН України», «Ювіляри НАПН України» і «Майстри бібліотечної справи України».

Біобібліографічні покажчики серії «Видатні педагоги світу» розкривають і популяризують педагогічну спадщину й творче використання ідей видатних педагогів України й зарубіжжя, які жили й працювали в період від давніх часів до сьогодення. Нині вже вийшло друком десять видань, що висвітлюють життя й діяльність В. О. Сухомлинського (2001 р., 2008 р. і 2014 р.), Я. Корчака (2003 р.), А. С. Макаренка (2008 р.), К. Д. Ушинського (2010 р.), С. Ф. Русової (2011 р.), М. І. Пирогова (2011 р.), С. Х. Чавдарова (2012 р.) та Я. Ф. Чепіги (Зеленкевича) (2013 р.).

Дев'ятий випуск біобібліографічного покажчика з серії «Видатні педагоги світу» присвячено науково-педагогічній і громадській діяльності Якова Феофановича Чепіги (Зеленкевича) (1875–1938), українського вченого, педагога, психолога, громадського діяча, фундатора національної школи, талановитого методиста, автора більш як 150 наукових праць [5].

Я. Ф. Чепіга – один із тих видатних педагогів України, чий імена тепер повертаються із забуття, заслужено посідаючи належне місце у вітчизняній науці. Учений досліджував проблеми педології, теорії навчання й виховання, зокрема молодших школярів, розробляв методи викладання окремих предметів, освіти дорослих, самоосвіти вчителя, а також історії освіти. Він написав підручники для початкової школи, освіти дорослих, методичні посібники для вчителів, книжки для дошкільних закладів, дитячих бібліотек тощо. Загалом науково-педагогічна спадщина Я. Ф. Чепіги, що є складовою частиною національної педагогіки, велика й багатопланова.

Я. Ф. Чепіга (Зеленкевич) працював учителем, викладачем, науковим співробітником Українського науково-дослідного інституту педагогіки в Харкові, водночас беручи участь у створенні Педологічного інституту в Києві. Його активна діяльність є яскравим прикладом відданого служіння ідеї національного відродження України, прогресивних поглядів на виховання та навчання, що й донині залишаються актуальними.

Різноманітним аспектам науково-педагогічної спадщини й життєвого шляху Я. Ф. Чепіги присвячено публікації багатьох учених (Л. Д. Березівська, Н. І. Богданець-Білоskalенко, С. І. Болтівець, І. В. Зайченко, Ж. Д. Ільченко, Л. О. Кондратенко, А. Невгодовський, Л. Т. Ніколенко, З. А. Палюх, О. В. Сухомлинська, О. Л. Щербакова та ін.). Значній активізації досліджень сприяла підготовка й видання збірника «Вибрані педагогічні твори» Я. Ф. Чепіги (2006 р., упорядник і науковий редактор Л. Д. Березівська) [4]. Доробок видатного педагога став предметом дисертаційних досліджень українських науковців: Л. М. Ніколенко (2000 р.), О. Л. Щербакової (2009 р.), Н. І. Богданець-Білоskalенко (2015 р.).

З метою розвитку історико-педагогічної науки шляхом розкриття багатогранної діяльності Якова Феофановича Чепіги, гідного вшанування пам'яті видатного вченого, талановитого педагога, а також зважаючи на потребу освітян у бібліографічному виданні, в якому комплексно й системно було б представлено бібліографію спадщини та внеску дослідника в реформування й розвиток освіти, науковцями ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського підготовлено цей біобібліографічний покажчик.

Упорядниками було проаналізовано вторинну продукцію та виявлено, що бібліографія праць Я. Ф. Чепіги відображена в ній частково (наприклад, «Україномовна колекція освітянської літератури у фондах ХДНБ ім. В. Г. Короленка (1857–1923) рр.», «Україномовна книга у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, 1798–1923» тощо). Необхідно зазначити, що вперше перелік праць педагога опубліковано в журналі «Путь Просвещения» (1925 р.) [3]. Відомості про напруження Я. Ф. Чепіги, а також матеріали, в яких висвітлено його науково-педагогічну спадщину та життєвий шлях, друкувалися в прикнижковій бібліографії. Таким чином, підготовлений покажчик є першою спробою подати вичерпну бібліографічну інформацію про праці Я. Ф. Чепіги (Зеленкевича), а також дослідження, присвячені життю й діяльності вченого, що вийшли на традиційних та електронних носіях упродовж 1908–2013 рр.

Високий науковий рівень підготовки посібника було досягнуто завдяки співпраці з науковим консультантом цієї роботи доктором педагогічних наук, професором Л. Д. Березівською, якою було

написано вступну статтю «Життєвий шлях і науково-педагогічна діяльність Якова Феофановича Чепіги (Зеленкевича) (1875–1938)», де дослідниця проаналізувала історіографію творчості педагога, основні віхи життєвого шляху та науково-педагогічну спадщину видатного вченого. У статті основну увагу зосереджено на характеристичні важливих напрямів наукової, педагогічної, науково-організаційної й громадської діяльності Я. Ф. Чепіги. Доповнює біографію перелік основних дат життєвого та творчого шляху відомого педагога, поданий за прямою хронологією.

Біобібліографічний показник складається з п'яти розділів. Він має суцільну нумерацію бібліографічних записів і налічує 566 позицій. У межах розділів та підрозділів бібліографічні описи документів розміщено в хронологічному порядку з виділенням років публікацій, а в межах року – за прізвищами авторів чи назвами праць.

Розділ I «Твори Я. Ф. Чепіги (Зеленкевича)» містить бібліографічні описи виданих упродовж 1908–2011 рр. праць вченого, які систематизовано в сім підрозділів: 1.1. Вибрані твори; 1.2. Збірники статей; 1.3. Підручники. Навчальні та навчально-методичні посібники; 1.4. Казки й оповідання; 1.5. Інші окремо видані педагогічні праці; 1.6. Статті з наукових збірників та періодичних видань; 1.7. Періодичні видання за редакцією Я. Ф. Чепіги (Зеленкевича).

Розділ II «Література про життя та діяльність Я. Ф. Чепіги (Зеленкевича)» охоплює публікації про життєвий і творчий шлях видатного педагога, які друкувались упродовж 1913–2013 рр. Розділ складається з п'яти підрозділів, у які ввійшли матеріали з енциклопедичних, періодичних видань, навчальних посібників тощо. В окремому підрозділі подано бібліографічні відомості про конференції й круглі столи, присвячені українському педагогу.

У III розділі «Педагогічна спадщина Я. Ф. Чепіги (Зеленкевича) у дослідженнях вітчизняних учених» представлено публікації науковців, які розкривають педагогічні погляди Я. Ф. Чепіги, його внесок у розвиток національної педагогічної думки початку ХХ ст. Матеріал згруповано у вісім підрозділів. Широко в покажчику подано відомості про дослідження науковцями поглядів Я. Ф. Чепіги на розвиток шкільної освіти. Важливими є праці, в яких висвітлено проблеми рідномовної школи, виховання дітей та молоді, особистості учителя, порушені вченим. У покажчику подано інформацію про публікації, де досліджено теорію й методику початкового навчання в спадщині педагога. Окреме місце займають матеріали, присвячені Я. Ф. Чепізі як розробнику педологічної науки. Важливим для дослідників є підрозділ «Дисертації та автореферати на здобуття наукових ступенів доктора та кандидата педагогічних наук».

У розділ IV «Творча спадщина Я. Ф. Чепіги (Зеленкевича) в електронних ресурсах» увійшли наявні в мережі Інтернет матеріали, які висвітлюють життя й діяльність видатного педагога.

Розділ V «Бібліографічні посібники, в яких відображаються праці Я. Ф. Чепіги (Зеленкевича)» містить бібліографічні описи друкованих каталогів, бібліографічних показників, прикнижкової бібліографії, де подано інформацію про праці Я. Ф. Чепіги.

Належний рівень якості біобібліографічного видання досягнуто завдяки дотриманню упорядниками основних принципів, якими варто керуватися під час підготовки таких посібників: науковості, повноти, достовірності в поданні матеріалів. Для того, щоб показник максимально повно відображав інформацію про персоналію, було проведено глибоку науково-пошукову роботу з виявлення, аналізу та опрацювання джерел. Під час упорядкування видання використано фонди Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського, Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Національної парламентської бібліотеки України, Національної історичної бібліотеки України, Педагогічного музею України. Ретельно вивчалася прикнижкова й пристатейна бібліографія, джерельна база дисертаційних досліджень. Для виявлення необхідної інформації упорядники також зверталися до імідж-каталогів книгозбірень України та Російської Федерації, Інтернет-ресурсів.

Важливо зазначити, що видання кінця ХІХ – початку ХХ ст. мають свою специфіку й потребують відповідних умінь для їх бібліографічного дослідження, зокрема складним є питання орфографії. Тому упорядники намагалися в бібліографічних описах документів повністю зберегти особливості правопису зазначеного періоду. Варто також сказати й про те, що більшість творів видатного педагога, видані окремими книгами або надруковані на сторінках періодичної преси, із часу свого виходу не перевидавалися та залишаються сьогодні бібліографічною рідкістю.

Матеріали покажчика вперше вводять у науковий обіг маловідомі праці Я. Ф. Чепіги: «Держава й суспільство в справі виховання та освіти», «Сучасна народна освіта в Німеччині», «Українська літературна продукція на еміграції у Відні» та ін.

Для зручного й ефективного користування виданням створено допоміжний апарат, який складається з алфавітного покажчика назв праць Я. Ф. Чепіги (Зеленкевича); іменного покажчика, де наведено прізвища співавторів, упорядників, редакторів, авторів рецензій та інших осіб, відомості про котрих є в бібліографічних записах; передмови від упорядників.

Бібліографічний опис та скорочення слів здійснено згідно з чинними державними стандартами України. Більшість публікацій, що увійшли до покажчика, переглянуто *de visu*, непереглянуті позначено астериском (*). У більшості випадків здійснювалось анування документів.

Біобібліографічний посібник має два додатки. Додаток 1 «Вибрані твори Я. Ф. Чепіги (Зеленкевича)» містить повні тексти низки його праць, зокрема статей «Національність і національна школа», «Педологія, або наука про дітей», «Самовиховання вчителя», які друкуються за «Вибраними педагогічними творами» (Харків, 2006). У додаток 2 «Святкування ювілею 30-річної наукової, педагогічної, літературної та громадської роботи Я. Ф. Чепіги (Зеленкевича)» увійшли публікації провідних освітянських журналів 1925–1926 рр., у яких дано високу оцінку діяльності знаного українського педагога ще за його життя.

Показник адресовано вченим, докторантам, аспірантам, викладачам вищих навчальних закладів, студентам і всім, хто цікавиться науково-педагогічною спадщиною Я. Ф. Чепіги (Зеленкевича). Підготовлене видання є джерельною базою для вивчення життя й діяльності відомого педагога, може стати корисним у створенні біобібліографічних словників, написанні статей енциклопедичного, довідкового характеру, монографій. Біобібліографічний показник є важливим у справі повернення із забуття творчої спадщини науковців, репресованих за радянських часів, а також тих дослідників, внесок яких несправедливо замовчувався.

Електронну версію біобібліографічного покажчика розміщено на веб-порталі ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського в рубриці «Науково-інформаційна діяльність» (<http://www.dnrb.gov.ua/id/357/>). Цікаву інформацію, що складається з довідкових, біографічних, бібліографічних та інших документів, присвячених Я. Ф. Чепізі, подано на сторінках інформаційно-бібліографічного ресурсу «Видатні педагоги України та світу» [1]. Метою ресурсу є популяризація кращих здобутків вітчизняної й зарубіжної педагогічної та психологічної наук й освіти шляхом консолідації відомостей про життя, діяльність, творчу спадщину видатних осіб та втілення їх ідей у практику.

Значній популяризації наукового доробку педагога сприяв круглий стіл, присвячений 140-річчю від дня народження Якова Феофановича Чепіги (Зеленкевича), який проведено ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського 15 квітня 2015 року. Із вступним словом до учасників заходу звернулася доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України, академік-секретар Відділення загальної педагогіки та філософії освіти Президії НАПН України О. В. Сухомлинська. На круглому столі з доповідями виступили доктор педагогічних наук, професор, директор ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського Л. Д. Березівська, кандидат педагогічних наук, директор Педагогічного музею України О. П. Міхно, науковці Інституту педагогіки НАПН України, Київського університету імені Бориса Грінченка, Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. У рамках круглого столу відбулася презентація біобібліографічного покажчика «Яків Феофанович Чепіга (Зеленкевич) – видатний педагог, психолог, громадський діяч» із серії «Видатні педагоги світу». Співробітники відділу науково-документного забезпечення ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського підготували книжкову виставку, де були представлені праці Я. Ф. Чепіги й література про життя та діяльність педагога.

Література:

1. Видатні педагоги України та світу [Електронний ресурс]: інформ.-бібліогр. ресурс / наук. керівник проекту Л. Д. Березівська. – Електрон. текст. дані. – Київ, [2008–2015]. – Режим доступу: http://www.dnrb.gov.ua/scientific_information_work/suhomlynskiy/?PHPSESSID=d5af285744d2e79231fff63baf262ada. – Назва з екрана.
2. Науковці України ХХ–ХХІ століть: метабібліографія / Ін-т енциклопед. дослідж. НАН України; [уклад.: М. Г. Железняк, Л. М. Гутник, Т. А. Галькевич]. – Київ : Академперіодика НАН України, 2010. – 475 [1] с.
3. Праця Я. Т. Чепіги до листопаду 1925 р.: (надруковані й що друкуються) // Путь просвещения. – 1925. – № 12 (декабрь). – С. 143–144.
4. Чепіга Я. Ф. Вибрані педагогічні твори: навч. посіб. / Я. Ф. Чепіга; Ін-т педагогіки АПН України; [упоряд., авт. передм., вступ. ст. та бібліогр. покажч. Л. Д. Березівська]. – Харків: ОВС, 2006. – 327 с. – Бібліогр.: с. 324–327.
5. Яків Феофанович Чепіга (Зеленкевич) – видатний педагог, психолог, громадський діяч: біобібліогр. покажч. / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського; [упоряд.: Лисиця Н. М., Айвазова Л. М., Бублик Н. М., Стельмах Н. А.; наук. консультант і авт. вступ. ст. Березівська Л. Д.; наук. ред.: Рогова П. І., Пономаренко Л. О.; бібліогр. ред. Пономаренко Л. О.]. – Київ: Нілан-ЛТД, 2013. – 135, [8] с. – (Серія «Видатні педагоги світу»; вип. 9).